

Mihály Vilma
A VAJÁK NYOMÁBAN

„A rossz csak rossz, Stregobor – közölte a vaják komolyan, miközben felállt. – Kisebb, nagyobb, közepes, teljesen mindegy, a mértéke csak nézőpont kérdése, a határai homályosak. Nem vagyok én szent életű remete, nem csak jót cselekedtem az életben. De ha választanom kell az egyik és a másik rossz között, jobb szeretek egyáltalán nem választani...” – válaszolja Geralt, Sapkowski regényének címszereplője, amikor a varázsló arra kéri, hogy megölje Renfrit, az őt veszélyeztető lázadó hercegnőt. Megteheti-e Geralt, hogy nem választ? Ha igen, vagy ha nem is, milyen az az univerzum, mely döntését befolyásolja? Annak ellenére, hogy Andrzej Sapkowski regénye varázslókat, mutánsokat, hercegnőket, tündéket és szörnyek tömkelegét sorakoztatja fel, a lengyel kortárs fantasy világa nem egy egyszerű mese- és mitikus hősök mozgatta kalandorozat. Többszintű olvasásélmény és értelmezési lehetőség jellemzi.

A vaják történetének szerzője a lengyel Andrzej Sapkowski (1948. június 21., Łódź) a külkereskedelemben (1972–94) dolgozott, mielőtt irodalmi pályára lépett. Kezdetben science-fiction és fantasy írásokat fordított a *Fantasyka* folyóiratnak, majd *A Vaják* című novellájáért 1985-ben III. díjat nyert ugyanazon folyóirat fantasy pályázatán. Mivel írása nagy népszerűségnek örvendett, Sapkowski három kötetből álló novellafüzérré duzzasztotta – *A Vaják, Az utolsó kívánság, A végzet kardja* –, később pedig egy ötkötetes regényben – *Tündevér, A megvetés ideje, Tűzkeresztység, Fecske-torony, A tó úrnője* – és az egyedülálló *Viharidőben* kerekítette ki a történetet. Számos lengyel és nemzetközi, főleg fantasy irodalomra kielezett irodalmi díjat kapott, műveit közel 25 nyelvre fordították, mi több, számítógépes játék és Netflix tévésorozatok is készültek belőlük – a gyártók már a második évadot is beharangozták.

Sapkowski tehát kicsit napjaink Tolkienja, akinek műve köré egész populáris kultúra és rajongótábor épült. Szláv, kelet- és nyugat-európai mítoszokat, mesevilágot és hősöket ötvözött sajátos univerzuma létrehozására. Mitopoézisében az emberek lakta területek számos más lény

világával szomszédosak, mint például Brokilonnal, a tündék földjével. Ugyanakkor vannak mágikus erővel rendelkező helyek – a varázslók tanodája, Aretuza, vagy a vaják kiképzőhelye, Kaer Morhen. A történet szerteágazó, nem lineárisan halad előre, így komoly feladat elé állítja az olvasót a szálak kigöngyölítésében. Összekötő kapocsként a főszereplők szolgálnak: Ríviai Geralt, a címszereplő vaják, Ciri, Geralt végzete és a sorozat mozgatórugója, Yennefer, a varázslónő – a vaják „szerelme”, és nem utolsósorban Kökörcsin, a szóbeli regélés világát idéző költő. Míg a történetek többnyire a vaják szörnyekkel és mitikus lényekkel való küzdelmeit mutatják be, melyeket Kökörcsin általában párhuzamosan feljegyez, Ciri az, aki a sorozat világában változást tud létrehozni és előreviszi a cselekményt. Cirit és Geraltot a meglepetés törvénye köti össze. Az ősi hagyomány alapján a vaják élettartozás gyanánt megkaphatja azt, ami már megvan, de nem tudnak róla, ez esetben a még meg nem született gyermeket, Cirit. A vaják sokáig nem akar élni jogával, azonban a sors úgy hozza, hogy találkozik Cirivel, megmenti a kislányt, és bár még akkor sem vállalja fel, hogy ő a végzete, és elengedi, végül mégis egymásra találnek.

A sorozatban ugyanakkor Yennefer útját, valamint a vaják és a varázslónő viharos kapcsolatát is végigkísérhetjük. Yennefer egykor lemondott termékenységéről szépségéért, és a történetben mindent megtesz, hogy visszafordítsa a varázslatot és gyereke születhessen. Részben a Geralttal való viszonyától is ezt reméli, azonban amikor kiderül, hogy kettejük kapcsolata is meddő – a vaják a durva képzés eredményeként gyakran nemzőképtelenné válnak –, sem tud teljesen elszakadni a férfitől. Kapcsolatuk amolyan se veled, se nélküled lét, azonban tény, hogy az állítólag érzelemmentes vaják is meglehetősen kötődik a varázslónőhöz, és viszonyuk több a pusztá érzéki együttlétéknél.

Első olvasatra *A Vajak*-sorozat tökéletesen belesimul a modern fantasy műfajába. Kalandos és képzeletbeli világokba repíti olvasóját, nem hiányoznak belőle a szerelmi jelenetek vagy a hőstettek sem. Ennek ellenére Sapkowski sikertörténete több mint ponyva. Minden epizód tartalmaz olyan elemeket, melyek mélyebb szinteket tárnak fel az olvasó előtt. A már említett tündeföld, Brokilon leírása az érintetlen természetet és kiapadhatatlan kincseit idézi, melyet tündék, driádok

és ruszalkák őriznek az emberek elől, akik önös céljaikra akarják felhasználni az őserdő kincseit:

„Márpedig mi cédrust akarunk, tölgyet és hikkórit, mahagónit akarunk és arany nyírt, tiszafát ijakhoz és árbócfenyőt, mert Brokilon itt van az orrunk előtt, nekünk meg a hegyeken túlról kell szállítanunk a fát. Vasat akarunk és rezet, amit a föld rejt. Az aranyat akarjuk, ami Craag Anban hever. Fát akarunk vágni és fűrészelni, és feltúrni a földet, anélkül, hogy a nyilak süvítését hallgatnánk. És ami a legfontosabb: szeretnénk végre olyan király lenni, akinek az egész királysága engedelmeskedik. Nem kívánunk a királyságunkban semmiféle Brokilon, olyan erdőt, amelybe nem léphetünk be. Az ilyesfajta erdő zavar bennünket, feldühít, és nem jön miatta álom a szemünkre, mert mi vagyunk az emberek, mi uralkodunk a világon. Megtehetjük, ha úgy kívánjuk, hogy megtúrjünk a földön néhány tündét, driádot és ruszalkát. Ha nem lesznek túlságosan szemtelenek. Vesd alá magad az akaratunknak, Brokilon Boszorkája! Vagy pusztulj el!” (Sapkowski, 2012, 242)

Ökokritikai olvasatban *A Vaják*-univerzum ezen részei ember és természet kapcsolatáról szólnak, arról, hogyan viszonyul a társadalom az őt éltető természethez. Leuralja és kizsákmányolja, elpusztítja azt. Az ősi népekhez és kultúrákhoz hasonlóan a tündéknek is hanyatlania vagy alkalmazkodnia kell, ha fenn akarnak maradni, mert „[...] a világ változik. Valami véget ér. Ha akarod, ha nem, az ember világ feletti uralma tényté vált. Azok maradnak fenn, akik asszimilálódnak az emberekhez. Mindenki más elpusztul.” – mondja Geralt a tündekirálynőnek (Sapkowski, 2012, 242). Az erdő őrei nők, gyakran hajadonok, ami a természet és a nőiség klasszikus egybefonódására utal és a matriarchális társadalmak rendjét idézi. Ezek a nők azonban élet-halál harcot folytatnak, hogy megvédjék földjüket, ami férfias oldalukat is kiemeli. A driádok példája egyike a műben azoknak, melyek a nőket a kettősség fényében tüntetik fel. Ez a kettősség nemcsak a férfias nőiességre utal és nemcsak az ezeket a tulajdonságokat tükröző szereplőkben nyilvánul meg, hanem például a még kislány Ciriben is, aki hercegnőként részt vesz a fiúknak szánt vaják-kiképzésen, viszont nem esik át mutáción. Így képességei ellenére nem tekinthető igazi vajáknak, viszont nemi hovatartozás szempontjából a biszexualitáshoz

közelít. Sapkowski sorozata érinti tehát napjaink oly divatos genderkérdéseit is.

Yennefer alakjával az anyaság témája kerül a középpontba, ugyancsak a kettősség tükrében, mert egyrészt fiatalkorában, tudatlanságból, lemond róla. Másrészt felnőtt nőként tudatosan dönt és vállalna gyereket. Az anyaság kérdése és a tudatos választás magasabb szintre emelik a nőiesség ezen aspektusát.

A dualitás és a jungiánus anima-animus egészséges arányának felborulása a férfi szereplőkben is jelen van. Ríviai Geralt sem a tipikus maskulin tulajdonságokat felsorakoztató férfi főhős – bár a tévésorozatban akként tüntetik fel. Hiányosságának ő maga is tudatában van. Vajákként, aki a képzésen is átesett, mutáns, nem ember, nem férfi. Hiányosságát a szörnyek leölésével és alkalmi szexuális együttlétekkel próbálja kompenzálni. Azonban ironikus módon az első szörny, melyet legyőz, egy kopasz, fogatlan lény, aki egy lányt akar megerőszakolni. Geralt megmenti az áldozatot, de a remélt hála helyett, a lány megijed tőle és elájul (lásd *Az utolsó kívánság*, A belső hang IV-ben). Ezt követően Geralt kerüli az emberi társaságot, nem sokat beszél, nehezen nyílik meg, kivéve Yennefer, Ciri és Kökörccsin előtt. A költő legtöbbször Geralt oldalán áll és reflektál a vaják tetteire és érzelmeire is. A vajákokról azt tartják, hogy nincsenek érzelmeik, Kökörccsin viszont néha belát a mutáns valós, már-már emberi érzelmvilágába. Kökörccsin esetében is érdekes lenne figyelemmel követni a férfias vonásokat, illetve a szebbik nemhez való viszonyulását – egy igazi Don Juan.

A költő alakja azonban sokkal érdekesebb, ha a Sapkowski-művet meta- és intertextuális olvasatnak vetjük alá. Amellett, hogy jegyzi a vaják cselekedeteit, Kökörccsin több alkalommal beszél az alkotásról, a történetek keletkezéséről, és igazságtartalmáról:

„Kökörccsin tudta, hogy kevesen hinnék el a történetet, amit a ballada elmesélt, de nem törődött vele. Tudta, hogy balladát nem azért ír az ember, hogy higgyenek benne, hanem azért, hogy meghatódjanak. Néhány évvel később Kökörccsin megváltoztathatta volna a ballada történetét, megírhatta volna, mi történt valójában. Nem tette meg. Hiszen az igazi történet senkit sem hatott volna meg.” (Sapkowski, 2012, 206)

Azáltal, hogy felfedi balladáinak hamisságát, Kökörccsin rámutat és leleplezi a Sapkowski-regény fiktív voltát is. Kettős fényben tűnnek fel

Geralt, Ciri és Yennefer története. A kettősséget még jobban kihangsúlyozza a sok intertextuális utalás, mint például az Andersen meséjéből ismert kis hableány, aki azonban Sheenaz szirén alakjában Sapkowskiánál rámutat a szerelem önzőségére. Renfri hercegnő története Hófehérekére és a gonosz mostohára emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy itt a hercegnőt a vadász megerőszkolja, mielőtt megkegyelmez neki. Az Artúr király udvarára emlékeztető lovag is, aki a sárkányvadászaton részt vesz *A végzet kardjában*, árnyéka a Grál keresőinek. A dualitást a szöveget finoman átszövő ironia is alátámasztja:

„Ahogy ott ült ez a lény, volt benne, a tartásában, valami elmondhatatlanul kecses, valami macskaszerű, valami, ami ellentmondott annak, hogy nyilvánvalóan a hullóktól származott. Merthogy a teremtmény élcsapó rajzolatú, a világos sárgaarany szemet sértő fényével ragyogó pikkelyek borították. Mert a dombocskán ülő lény arany volt – arany volt a földbe fúródó karmai hegyétől hosszú farka végéig, mellyel könnyedén legyezgetett a dombot benövő bogáncs között. A teremtmény rájuk nézett óriási aranszemével, majd széttárta széles, arany denevérszárnyait, és így maradt mozdulatlanul, kikényszerítve csodálatukat.

- Aranszárkány – suttozta Dorregaray. – Ez lehetetlen... Egy élő legenda!

- Az rohadt élet, hogy aranszárkányok nincsenek – jelentette ki Kajmán, és kiköpött. – Tudom, mit beszélek.

- És akkor az ott micsoda, ami a dombon ül? – kérdezte tárgyilagosan Kököröcsin.

- Valami átverés. – Káprázat.

- Az ott nem káprázat – szólalt meg Yennefer.

- Az egy aranszárkány – mondta Gyllenstiern. – A lehető legvalóságosabb aranszárkány.

- Aranszárkányok csak a legendákban léteznek.” (Sapkowski, 2012, 34–35)

A tipikus fantasy világában egy aranszárkány jelenléte teljesen természetes elem, itt azonban maguk a szereplők is hitetlenkednek a látványban. Kétkedésük az, ami inkább meglepő az olvasó számára, és nem a sárkány jelenléte, ami a törpék, lovagok, mutánsok, megvarázslók világában egyébként fel sem tűnne számára. Ilyen szempont-

ból *A Vajak*-sorozat műfaji besorolása is megkérdőjelezhető, mégsem az elsöre vélt Tolkien-féle modern fantasy kortárs változata, hanem ennek kicsit a paródiája is. Parodizáló jellegét a nyelvezet nyersesége és humora is alátámasztja.

A műfaj kereteit a klasszikus értelemben vett hős, sőt antihős jelenlétének hiánya is fessegeti. Bár Ríviai Geralt a szörnyekkel harcol, és általában megvédi a veszélyeztetetteket, bejárja a Campbelli hős útjának néhány szakaszát, mégsem tekinthető hagyományos hősnak. A mű világán belül sem tekintik annak, ő magát sem. Annak ellenére, hogy segítségét kéri, az emberek félnek tőle, mert mutáns, és gyakran azzal vádolják, hogy pénzt kér szolgáltatásaiért. Ugyanakkor Geralt nem antihős, inkább semleges. Ezt ő maga is megfogalmazza, mint amikor az esszé kiinduló idézetében azt mondja, hogy amennyiben nem muszáj, nem választ. A semlegességre való törekvését önmeghatározása is alátámasztja:

„- De nem vagy hidegvérű és lelketlen gyilkos sem.

- Nem - hagyta rá nyugodt hangon. - Nem vagyok az, bár vannak olyanok, akik máshogy gondolják. De nem az érzékenységem és az előnyös személyiségvonásaim helyeznek fölém, hanem a saját értékeivel tisztában levő hivatásos dölyfös és arrogáns büszkesége. A hivatásosé, akibe beleverték, hogy a hivatása törvényei és a hideg rutin jobb tanácsadó, mint az érzelmek, hogy megvéd azoknak a hibáknak az elkövetésétől, amiket olyankor követhetünk el, ha belegabalyodunk a Jó és a Rossz, a Rend és a Káosz kérdéseibe.” (Sapkowski, 2012, 180)

Nem azt jelenti, hogy nem érez, mert Geralt *A Vajak* egyik legempathikusabb szereplője. Kötődik Yenneferhez, Cirihez, Kőkörcsinhez, sőt gyakran azoknak a lényeknek a fájdalmát és meg nem értettségét is átérzi, melyeket elpusztít. Nem akar választani, és mégis van, hogy a kisebb rossz mellett kényszerül dönteni. Az esszé indító idézetben Geralt egyértelműen kijelenti, nincs olyan, hogy kisebb rossz, csak rossz, miközben Stregobor és Renfri is - mindketten a saját javukra - meg akarják győzni, hogy ölje meg a másikat. A kisebb rossz elvével érvelnek. Geralt mindkettőjüket visszautasítja, azonban, amikor rájön, hogy Renfri Stregobor elleni támadása, hány ártatlan ember életébe kerül, megöli a gyilkossá vált hercegnőt és így megmenti a települést. Mivel a lakosság csak Renfri és embereinek lemészárlását látja,

megrémül a vaják tettétől, és számúzi. Ezután sokan a vajákat a blavikeni mézárósként emlegetik.

Geralt saját kódja ellen vét, amikor a kisebb rosszat választja, de az adott helyzetben hozott döntése megerősíti semlegességébe vetett hitét. Paradox módon, miközben teljesen szét akarja választani a jót a rossztól, bebizonyosodik számára, hogy a dolgok nem mindig fehérek vagy feketék, hanem a szürkének is több árnyalata van. Az emberek szemében az életmentő hőstett gyilkosság, ők nem ismerik, nem látják át Geralt motivációját. A kisebb rossz, ami ebben az esetben inkább a jóba hajlik át, teljes mértékben a negatív oldalon szerepel az emberek szemszögéből. Ugyanakkor a vajákban is megerősíti, hogy a blavikeni eset, ha kisebb rossz is, úgysis a gonosztól való, illetve, hogy nem számíthat megértésre az emberek körében. Sapkowski univerzumában a vaják a kívülálló, az outsider. Mutánsként az emberek, de a varázslók és a szörnyek világán is kívül helyezkedik el. Mindegyikben járatos, betekintése és rálátása van ezekre. Minél többet lát a világból, annál jobban ragaszkodik semlegességéhez, annál kevesebbet tár fel magából, inkább fenntartja az érzelmek nélküli rideg bér-szörnygyilkos képét, amit az emberek a felszín alapján kialakítottak róla. Nem hős, nem antihős. Nem ember, és mégis emberibb a *Vaják* embertelen univerzumában. Tükröt tart az olvasó elé, melyben leleplezi kortárs társadalmunk gyarlóságait, képmutatását, megalkuvását. Azt is megmutatja, hogy a másságot hogyan kezeljük – vagy éppen nem – társadalmi szinten. Az olvasónak azonban szimpatikus a vaják, mert kicsit mindannyiunkat képvisel, amikor a szörnyekkel harcol, mintha hétköznapijaink abszurdításával vagy démonjainkkal küzdene.

A vaják, Ciri és Yennefer nem mentik meg a világot. A végső összecsapást követően a *Vaják*-sorozat záró mozzanatában Geralt és Yennefer felébrednek, egymás mellett fekszenek és beszélgetnek, nem tudják, hol van Ciri és azt sem, hogy ők hol vannak és mi történt. Mi, olvasók sem tudhatjuk. Meghaltak? Nyitott kérdés. Így a kettősségek és az irónia által létrehozott ambivalencia a mű végén sem oldódik fel, marad a semlegesség. Jogos a kérdés, mi értelme volt a sok küzdelemnek? A jó és a rossz harcának? Ki nyert? Senki vagy mindenki? Muszáj néha a kisebb rosszat választani, és a rossz az mindig rossz? A nyugtalanító kérdésekre nekünk, olvasóknak kell válaszolnunk, saját lelkiismeretünk tükrében.

A magyarul megjelent kötetek:

1. *Az utolsó kívánság.* (Ford. Szathmáry-Kellermann Viktória) 2011.
2. *A végzet kardja.* (Ford. Szathmáry-Kellermann Viktória) 2012.
3. *Tündevér.* (Ford. Szathmáry-Kellermann Viktória) 2013.
4. *A megvetés ideje.* (Ford. Szathmáry-Kellermann Viktória) 2013.
5. *Tűzkeresztység.* (Ford. Kellermann Viktória) 2015.
6. *Fecske-torony.* (Ford. Hermann Péter) 2017.
7. *A tó úrnője.* (Ford. Hermann Péter) 2017.
8. *Viharidő.* (Ford. Hermann Péter) 2018.

